

Neokolonizációs törekvések az EU–afrikai kapcsolatokban?

Neocolonisation Effort in EU–Africa Relations?

Czirják Ráhel

https://doi.org/10.47707/Kulugyi_Szemle.2020.4.07

Összefoglaló: E tanulmány arra keresi a választ, hogy van-e valós alapja a manapság a sajtóban és a szakirodalomban is sokat tárgyalt „Afrika újragyarmatosítása” narratívának az Európai Unió és Afrika gazdasági kapcsolatainak tekintetében. A neokolonizáció elmélete értelmében annak következményeként aszimmetrikus gazdasági relációk, gazdasági alávetettség jön létre. Amennyiben ez az aszimmetria fennáll a két térség kereskedelmi kapcsolataiban – mint a függőségi viszonyokat jól tükröző, hagyományos vizsgálati eszközben –, akkor már van létjogosultsága a neokolonizáció tényleges megvalósulásának a további vizsgálatára. A jelen tanulmány szerzője úgy találta, hogy Afrika gazdasági alávetettsége nem ért véget a dekolonizációval. A gyarmatosítással létrehozott szerepköre a politikai függetlenedése után sem változott, így az EU-val is egyfajta újragyarmatosításra jellemző aszimmetrikus gazdasági kapcsolatok állnak fenn, aminek a végeredménye Afrika gazdasági alávetettsége, ennek következtében a gazdasági és társadalmi fejlődésének a korlátozott volta.

Kulcsszavak: Afrika, EU, kereskedelem, neokolonizáció, gyarmatosítás

Abstract: *This study seeks to answer the question whether there is a rational basis for the narrative of “Recolonisation of Africa” – a recently much-discussed topic in the press and literature – regarding the EU–African economic relations. According to the theory of neo-colonisation, it results in asymmetric economic ties and economic subordination. If asymmetry can be detected in trade relations, which is used as a traditional investigative tool that reflects dependency well, then there is solid ground for further investigation of the actual existence of neo-colonialism within these relations. The author of the present study found that Africa’s economic subordination did not end with decolonisation. Its role created by colonisation has not changed since its political independence, so there are asymmetric economic relations with the EU that can be the symptoms of neo-colonisation. Such economic subordination hampers major economic and thus social development in terms of the improvement of people’s life standards.*

Keywords: Africa, EU, trade, neo-colonisation, colonisation

Bevezetés

A dekolonizáció után fél évszázaddal az újragyarmatosítás kérdése ismét napirenden van – elsősorban Kína látványos gazdasági növekedése és az annak kapcsán az Afrikával való egyre intenzívebb gazdasági kapcsolata miatt megfogalmazott nyugati kritikaként. „E vélemények többsége megkérdőjelezi Kína missziójának pozitív oldalát,

egyoldalúan negatívnak beállítva az ázsiai hatalom lépéseit" (Vörös, 2010, 136. o.). Ám a neokolonizáció vádja nemcsak az ázsiai óriást éri, de az egykori gyarmattartókkal szemben is felvetődik – sőt, maga az elmélet éppen az európai államokkal kapcsolatosan fogalmazódott meg. Kérdés azonban, hogy ezek az aggályok csupán alaptalan vádak-e, vagy tényleg van létjogosultságuk.¹

Ennek megválaszolása érdekében a jelen tanulmányban a neokolonizáció elmélete alapján az Európai Unió és Afrika közti gazdasági viszonyok, azokon belül is a kereskedelmi kapcsolatok kerülnek górcső alá. Két ország vagy térség kereskedelméből nagyon sok mindenre lehet következtetni, ezért hagyományos „vizsgálati eszközként” alkalmas a függőségi viszonyok (a neokolonizáció legfőbb szimptomája) kimutatására. A neokolonizáció révén ugyanis olyan – a gyarmatosítás időszakához hasonló – gazdasági aszimmetria jön létre, amely Afrika alávetett, s így a külső szereplőktől függő helyzetét teremti újra.

A tanulmány először a gyarmatosítás gazdasági aspektusait tekinti át röviden – hiszen ez elengedhetetlen a neokolonizáció koncepciójának a megértéséhez –, majd ismerteti magát a neokolonizáció elméletét – elsősorban Kwame Nkrumah, az elmélet megalkotójának munkájára támaszkodva. Végül az EU–afrikai kereskedelmi kapcsolatokat vizsgáljuk, a statisztikai adatok elemzésén túl a két kontinens kereskedelmi viszonyait szabályozó egyezményekre is kitérve: megnézzük, hogy az azokban megfogalmazott irányok mennyiben valósultak meg a gyakorlatban.

A tanulmány tehát nem képes választ adni arra, hogy az EU–afrikai relációban neokolonizációs viszonyokról beszélhetünk-e, ugyanis ez a neokolonizáció eszközeinek (mint például a segélyek, a külföldi működőtőke-beruházások és az azokhoz kötődő politikai feltételek stb.) a működésének a vizsgálatát is igényelné. Ám alapja lehet egy ilyen irányú későbbi kutatásnak, amennyiben kiderül belőle, hogy az aszimmetria fennáll.

A hipotézis szerint Afrika gazdasági alávetettsége – amely a gyakorlatban többek között a külső pénzügyi forrásoktól való függőségét jelenti – nem ért véget a dekolonizációval. A gyarmatosítással létrehozott szerepköre a politikai értelemben vett függetlenedési hullámok után sem változott, így az Európai Unióval való kapcsolatai esetén is

---

1 Bár a jelen tanulmánynak nem témája, néhány mondat erejéig mindenképpen érdemes megvilágítani a dilemma komplexitását. Ahogyan Tarrósy István is megjegyzi, „az afrikai államok többsége önmaga képtelen [a gazdasági növekedéshez nélkülözhetetlen] infrastrukturális fejlesztések megvalósítására. Annak érdekében, hogy az új és régi-új partnerek szerepvállalásával ne az Afrikát »kizsákmányolók köre« bővüljön, ... az adott afrikai államnak meg kell határoznia, melyik partnerség, melyik szereplővel, milyen időtávon éri meg neki” (Tarrósy, 2013, 286. o.). Vagyis Afrikának szüksége van a külső partnerek által nyújtott előnyökre, de úgy, hogy az együttműködés feltételeinek kialakítása során a saját érdekeit is érvényesíthesse. Bár ezzel egyet tudunk érteni, ám a neokolonizáció lényege – mint ahogyan azt látni fogjuk – pont az, hogy az alávetett, gazdasági függésben lévő állam képtelen az érdekérvényesítésre, hiszen az súlyos retorziókat jelenthet számára.

a neokolonizációra jellemző aszimmetrikus gazdasági viszonyok állnak fenn, aminek a következménye Afrika gazdasági kiszolgáltatottsága, emiatt pedig a gazdasági és társadalmi fejlődésének a gátoltsága.

Gyarmatosítás

Afrikának a külső hatalmak által történt meghódítása alapvetően változtatta meg a kontinens addigi belső fejlődési irányait – társadalmi, gazdasági, politikai és környezeti tekintetben egyaránt. Ráadásul a beavatkozás következményei hosszú távúak, így Afrika a gyarmati sorból való függetlenedés után is alapvetően azon a (fejlődési) pályán halad tovább, amelyet a kolonizáló hatalmak jelöltek ki számára. Ebben a fejezetben a gyarmatosítás gazdasági következményeit tekintjük át röviden, ugyanis a neokolonizáció elmélete – és gyakorlata – ezekben az összefüggésekben gyökerezik.

Az európai gyarmatosítás célja alapvetően kettős volt. A politikai diskurzus szintjén az óvilág gazdasági nagyhatalmai Afrika „civilizálását” fogalmazták meg mint a hódító tevékenységüket legitimáló morális, etikai érvet (Fage és Tordoff, 2004). A másik – a valódi – cél a kontinens gazdasági kihasználása volt, „a nyugat-európaiak és szövetségeseik által kiépített és irányított ipari gazdaság javára” (Fage és Tordoff, 2004, 392. o.). Ez egyrészt Afrika nyersanyagainak a kiaknázását, másrészt az ottani lakosságnak a gyarmati piacként történő becsatornázását jelentette az európai külkereskedelemben.

Ez utóbbi célkitűzést már a dekolonizáció előtti időszakban sikerült elérniük a gyarmatosító hatalmaknak, és a kontinens országainak a politikai függetlenedése sem veszélyeztette, hiszen a későbbiekben is ezt a szerepet szánták nekik (Geda, 2003). Vagyis – ahogyan azt a későbbiekben látni fogjuk – Afrika gazdasági alávetettsége a gyarmatosítással jött létre, és a mai napig fennáll.

A kolonizáció gyökeresen megváltoztatta a kontinens korábbi gazdasági helyzetét, a térség gazdasági folyamatait. A gyarmatosítás előtti évszázadokban Afrika a világ többi részével való kapcsolatait tekintetében egy megfelelő mértékben független gazdasági rendszerrel volt jellemezhető: feldolgozott termékeket állítottak elő, s azokat a belső fogyasztás mellett exportálták is. Az európaiak által bevitt termékek pedig nem alapvető szükségleteket elégítettek ki. A kontinensen lévő – mind a szomszédos, mind pedig a távolabbi – politikai entitások között integrált és autonóm gazdasági kapcsolat állt fenn (Asante, 1991; Leys, 1996; Geda, 2002).

A helyzet a 16–17. századtól kezdett megváltozni, amikor megkezdődött Afrika gazdaságának az európai érdekekhez igazodó átalakítása, ezzel együtt pedig önállóságának fokozatos felszámolása (Amin, 1972; Rodney, 1972; Munro, 1976). Ennek hátterében politikai és gazdasági-technikai okok álltak. Az elsők alapvetően azt értjük, hogy az egyes

országok belpolitikai folyamatai hogyan befolyásolták az Afrikához fűződő külpolitikai aktivitásukat, és hogy ez utóbbi az ország gazdasági, politikai kapacitásának fényében mennyire volt hódító jellegű, és mekkora hatást gyakorolt Afrikára.

Afrikában az első európai telepeket a portugálok hozták létre, akik 1415-ben elfoglalták Ceutát, a következő bő fél évszázadban feltérképezték a kontinens partvonalát, ahol kereskedőtelepeket létesítettek. A tordesillasi egyezmény értelmében az afrikai tevékenységüket nem veszélyeztette a spanyol korona, a briteket és a franciákat pedig lekötötték a saját belügyeik, valamint a spanyolok amerikai területei ellen intézett támadásaik, így a 15. században és a 16. század első felében Portugália gyakorlatilag jelentősebb vetélytárs nélkül dominálhatta az afrikai kereskedelmet. Ennek az 1580-as évektől a hollandok megjelenése vetett véget, akik a 17. század első felére át is vették a portugálok korábbi vezető szerepét, ezzel pedig megkezdődött Afrika intenzív betagozódása a nyugat-európaiak irányítása alatt álló világkereskedelmi rendszerbe. A 17. században a kereskedelmi lehetőségekért az Afrika területén folytatott küzdelemben Anglia és Franciaország is erőteljesen bekapcsolódott – a kereskedelmi társaságaik révén –, míg a korabeli európai történelmi események hatására Hollandia a 18. század elejére szinte teljesen elvesztette a világkereskedelemben addig betöltött nagyhatalmi pozícióját, s ezzel kiszorult a kontinensről is (Fage és Tordoff, 2004).

E külpolitikai eseményekkel párhuzamosan zajlott az ipari forradalom – mint a folyamat gazdasági-technikai dimenziója –, amelynek következtében az Európa és Afrika közötti gazdasági, technikai fejlettségbeli különbségek ugrásszerűen megnövekedtek, és az öreg kontinens számára már rendelkezésre álltak olyan eszközök, módszerek, amelyek lehetővé tették Afrika meghódítását.

Mindezek következtében a kontinens fokozatosan elvesztette az addigi gazdasági, politikai autonómiáját Európával szemben, és a gazdasági folyamatait egyre inkább az európai igények kielégítése jellemezte. Ez pedig megakasztotta az elsődleges termékek előállításától a feldolgozóipar irányába történő elmozdulást. A kontinens elsősorban nyersanyag- és élelmiszerforrásként, valamint az európai feldolgozóipar termékeinek a felvevőpiacaként került be a világkereskedelemben (Fage és Tordoff, 2004).

Az érett kolonializmus időszakára az afrikai államok külkereskedelmét teljes egészében az anyaországok dominálták – ami az kontinens országainak az egymással folytatott kereskedelmének a szinte maradéktalan megszűnését is jelentette egyben –, valamint a tőkeberuházások is az ő irányításukkal valósulhattak meg a gyarmatokon. Ez utóbbiak a gyarmattartók gazdasági érdekeit szolgálták, így elsősorban az exporttevékenységhez kötődtek (Koncazcki, 1977).

Mindezt szemléletesen tükrözi az afrikai vasúthálózat jelenlegi képe, amelyet a 19. század végén kezdtek kiépíteni, hogy összeköttetést biztosítson a kontinens belső nyersanyaglelőhelyei és a külkereskedelmi forgalmat lebonyolító kikötők között. A rendkívül fragmentált hálózati struktúra alig tett lehetővé országhatáron átnyúló összeköttetést –

és a helyzet napjainkra csak alig változott (Czirják, 2017). Alapvetően ez az oka annak, hogy ma Afrika a világ vasúti áruforgalmából csupán 7, a személyszállításból pedig 2 százalékkal részesedik (UIC, 2017).

Afrika gazdasági alávetettsége hosszú távú lemaradással és külső pénzügyi forrásokra való ráutaltsággal járt – ami többek között az 1980-as és 1990-es évek adósságválságában is megmutatkozott. Ugyanis a nyersanyagok exportálása némi bevételt jelent ugyan egy adott nemzetgazdaság számára, ám az alapanyagokból származó haszon legnagyobb részét a fejlett gazdaságok élvezik – ahol a feldolgozás során a hozzáadott érték keletkezik –, amelyek a késztermékeket azután – többek között – Afrikába exportálják.

Vagyis afrikai nézőpontból nemcsak a bevételek kevesebbek, hanem így a kiadások is magasabbak lesznek a kontinens államai számára annál, mintha saját feldolgozóiparral rendelkeznének, amely egyfelől kielégíthetné a belső szükségleteket, másrészt a világpiacon nem nyersanyagot, hanem a nagyobb bevételt jelentő félkész- vagy készterméket vihetne.

A kontinensnek a globális termelési láncok alacsony fokán való elhelyezkedése a világpiacon áruk alakulásának is igen kiszolgáltatottá teszi Afrikát. A nyersanyagárak csökkenése ugyanis könnyen alááshatja az egyes államok működését, hiszen az exportbevételek esése miatt nem áll rendelkezésre a közkiadások finanszírozásához szükséges anyagi fedezet, így azt külső forrásból – hitelek útján – kell a kormányoknak előteremteniük. Alapvetően erre vezethető vissza Afrikának – és a világ számos más fejlődő térségének – a 20. század végi adósságválsága is.

A kolonizáció alapvető gazdasági összefüggéseinek rövid ismertetése után a következő fejezetben a neokolonizáció elméletének a bemutatása következik, amely egyúttal az esettanulmány vizsgálati keretrendszerének az ismertetése is.

A neokolonializmus elmélete

Neokolonializmus alatt átfogóan egy adott nemzetállamba külső elemek toladó behatolását, és így a nemzeti szuverenitás megsértését értjük (Langan, 2018). Az elmélet megalkotója Kwame Nkrumah, az 1957-ben függetlenné vált Ghána első elnöke volt, aki a *Neo-Colonialism: The Last Stage of Imperialism* című munkájában (Nkrumah, 1965) ismertette mélyrehatóan a koncepcióját. Az elemzés alapvetően erre a munkára támaszkodik, de az elmélethez kapcsolódó fontos művek között említendő Fanon (1961), Sartre (1964), Touré (1962), Nkrumah (1963) és Woddis (1967) is.

Nkrumah megfogalmazásában a neokolonizáció az Afrika területe fölötti külső kontroll folytatása a gyarmatosítás időszakához képest újabb, kifinomultabb eszközökkel (Nkrumah, 1965). Ennek hatására a jogilag független afrikai államokba olyan mértékben történik beavatkozás, hogy azok nem képesek a tényleges öngazgatásra. A politikai

vezetést a külföldi szereplők érdekei, nem pedig a helyi állampolgárok igényei határozzák meg, mivel a neokolonializmus kapcsolatrendszerében részt vevő afrikai elitiek – a saját népüket elárulva – a külföldi haszonélvezők érdekei mentén kormányoznak, megakadályozva ezzel bármiféle jelentősebb társadalmi és gazdasági fejlődést. „A neokolonializmus lényege, hogy az állam, amely annak hatása alatt van, elméletileg független, és rendelkezik a nemzetközi szuverenitás mindenféle eszközével, de valójában a gazdasági rendszerét, így pedig a politikai rendszerét is külső szereplők irányítják” (Nkrumah, 1965, ix).

Nkrumah – és több más, a témával foglalkozó gondolkodó – a neokolonizáció két nagyobb megnyilvánulási formáját különböztette meg, amelyek a neokolonizáció eszközeiként is értelmezhetőek: a külföldi kormányok segélyeit és a külföldi vállalatok tőkeberuházásait, a kontinensen való gazdasági aktivitását (Langan, 2018).

Az egykori ghánai elnök a segélyeket a külföldi hatalmaknak – az Amerikai Egyesült Államoknak és a korábbi európai gyarmattartóknak – az afrikai elitcsoportok megbiztosítását szolgáló eszközöként, semmint a helyi társadalmak megsegítését célzó, jótékony törekvésként látta (Nkrumah, 1965).²

Mark Langan (2018) a neokolonizáció aktualitását vizsgáló művében több konkrét példát is ismertet, amelyekben a donorok egy számukra nem tetsző gazdaságpolitikai kormányzati döntést hiúsítottak meg – vagy az elitnek a segélyekkel történő lekenyerezésével, vagy a segélyek megvonásával való fenyegetéssel.

Ez utóbbi esetre példa Ghána, ahol az ezredforduló után, John Kufuor elnöksége idején, a kormány a lakosság életszínvonalának javítása és a gazdaság élénkítése érdekében támogatni akarta a kerozin árát, ami a donorok nemtetszését váltotta ki. Ezért az MDBS (*Multi-Donor Budget Support*), vagyis a kormány költségvetését támogató, több donort tömörítő csoport – amelytől az afrikai állam költségvetésének a 45 százaléka származik (Christian Aid, 2005) – fellépett a ghánai kereskedelmi minisztérium ellen, így a kormány végül kénytelen volt visszavonni az intézkedést, ami felkelésekhez vezetett a fővárosban (Langan, 2018).

A külső hatalmak befolyásszerzésének a másik eszköze, megnyilvánulási formája a külföldi vállalatoknak a kontinensen történő aktivitása: kizsákmányolják a helyi munkaterőt és természeti erőforrásokat anélkül, hogy megfelelő mértékben hozzájárulnának az állami bevételekhez, munkahelyteremtéshez vagy iparosításhoz (Nkrumah, 1965).

2 Bár a neokolonizáció témaköréhez nem kapcsolódik szorosan, a segélyezést ilyen szempontból ért bírálat kapcsán mindenképpen érdemes szót ejteni a magyar származású Peter Bauerről (Bauer Péter Tamás), akinek a munkásságát a nemzetközi és a hazai szakirodalom részéről egyaránt méltatlanul kevés figyelem kísérte és kíséri. Bauer a nemzetközi segélyezéssel kapcsolatosan több kritikát is megfogalmazott, ám Nkrumah fenti állításához kapcsolódóan ő is azon a véleményen van, hogy azok „olyan szubvenció[k], amit korrupt kormányok kapnak – de legkevésbé a szegények” (Bauer, 1976, 326. o.). A fejlesztési segélyek révén pedig a donorország a recipiens állam belpolitikájának a részévé válik (Bauer, 1961, 156. o.). Bauer munkásságának, elméletének szintézisét lásd részletesebben: Pásztor, 2019.

Ez lényegében azt a már korábban leírt folyamatot jelenti, amikor külföldi cégek jelentős állami kedvezmények igénybevételével telepedhetnek meg egy afrikai országban, ahol aztán rendszerint az otthon hatályos munkaügyi és környezetvédelmi szabályok szigora nélkül tevékenykedhetnek – ami gyakran embertelen munkakörnyezetet és környezetszennyező eljárásokat jelent a gyakorlatban. A vállalatok által termelt profit elhagyja a befektetési országot, így annak nincs a tágabb társadalmi, gazdasági környezetre pozitív hatása. Bár az érintett afrikai államnak valamennyi bevétele származik az ügyletből (az adók vagy a koncessziós díjak révén), azok összege elhanyagolható a nemzetgazdaságból kiszípolozott természeti és humán erőforrás, valamint az okozott negatív környezeti externáliák értékéhez képest.

A külföldi vállalatok gazdasági aktivitása kapcsán Nkrumah rámutatott arra is, hogy a befektető cégek esetenként a korrumpált helyi kormányokat támogatják, és/vagy az alternatív politikai elitet pénzelik, ha a hatalmon lévők már nem képesek kielégítő módon irányítani (Nkrumah, 1965).

Ugyanakkor fontos megjegyezni, hogy Nkrumah nem a fejlett országokból érkező FDI-vel szembeni teljes elszigetelődés mellett érvelt, sőt ellenkezőleg. Nyíltan kijelentette, hogy a nyugati hatalmaktól érkező beruházások üdvözlendők, ha azokat az afrikai iparosítás megfelelő szegmenseibe irányítják, és a helyi kormányok tényleges szuverenitást gyakorolva képesek szabályozni azokat a hozzáadott érték növelése és így a nagyobb gazdasági haszon elérése érdekében. Ezzel pedig az Észak és Dél közötti gazdasági egyenlőtlenségek csökkenhetnek (Nkrumah, 1965). Vagyis a külföldi vállalatok gazdasági aktivitása még előnyös is lehet az afrikai nemzetgazdaságok fejlődésének, ha a működésüket egy, a külső erőktől független, a helyi társadalom érdekei mentén irányító, ténylegesen szuverén kormány szabályozza.

A külső szereplők önmagukban tehát nem képesek az aszimmetrikus gazdasági, s annak révén a politikai helyzetet konzerválni. A neokolonialista rendszer fenntartásához egy kétirányú kapcsolatra van szükség a külső és a belső erők, azaz a külföldi gyarmatosítók és az afrikai elit szereplői között (Nkrumah, 1965).

Frantz Fanon – az afrikai gondolkodókra nagy hatást gyakorló filozófus, marxista író, pszichiáter és Algéria egykori ghánai nagykövete (*Encyclopedia Britannica*, 2020) – is kifejtette, hogy az afrikai elit tagjai sok esetben kollaborálnak az egykori gyarmatosító hatalmakkal, s ezzel fenntartják az aszimmetrikus segély- és kereskedelmi hálózatokat az (egykori) anyaországgal, még a saját szuverenitásuk árán is. Előrevetítette, hogy ezek a politikai, gazdasági kompromisszumok alárendeltségi helyzetben tartják Afrika országait, amelyek képtelenek megfelelően működni, így nem valósulhat meg az Európához vagy az USA-hoz való felzárkózásuk sem (Fanon, 1961).

Az elmélete ismertetése után a továbbiakban Nkrumah koncepciója alapján górcső alá vesszük Afrikának az Európai Unióval való kereskedelmi kapcsolatát. A gazdaság minden szegmensére kiterjedő vizsgálat ugyanis szétfeszítené a jelen tanulmány

terjedelmi kereteit. A kereskedelem viszont megfelelően tükrözi a régiók közötti gazdasági egyensúlyt – vagy éppen aszimmetriát –, és ez alapján választ kaphatunk a kérdéseinkre, miszerint beszélhetünk-e a neokolonizációra jellemző gazdasági alávetettségről az EU–afrikai kapcsolatok relációjában.

Az EU–afrikai kapcsolatok intézményi keretrendszere

Afrikának az Európai Unióhoz (és elődjéhez, az Európai Gazdasági Közösséghez) fűződő viszonyában a neokolonizációval kapcsolatos aggodalmak már a kezdetekkor megfogalmazódtak – hiszen maga az elmélet is (részben) az egykori gyarmattartók dekolonizáció utáni külpolitikai aktivitásának a kritikájaként született meg. Julius Nyerere, Tanzánia és Sékou Touré, a független Guinea első elnöke is egyetértett Kwame Nkrumah-val abban, hogy az európai hatalmak törekedni fognak arra, hogy fenntartsák a gazdasági – és így a politikai – hatalmukat az afrikai országok felett (Nyerere, 1978; Touré, 1962).

Touré arra is figyelmeztetett, hogy az egykori gyarmattartók Afrikát akár olyan kereskedelmi és segélymegállapodásokba is belesodorhatják, amelyek meggátolják a valódi fejlődést. Meglátása szerint az Európai Gazdasági Közösség (EGK) egy olyan „szövetség” létrehozásán dolgozik, amelyben szabadkereskedelem valósulna meg a felek között, ám a kereskedelem liberalizációja a gazdasági fejlődés helyett valójában az aszimmetriát tartaná fenn (Touré, 1962).

A következőkben áttekintjük Afrika és az európai közösség közti gazdasági szerződéseket az EU megalakulásától napjainkig, hogy láthassuk, mennyi alapja volt e félelmeknek, vádaknak. A szerződések mellett megvizsgáljuk a két térség közötti kereskedelmi viszonyokat a forgalom értéke és termékszerkezete alapján, hogy választ kapjunk arra, valóban neokolonizációról lehet-e beszélni az afrikai–EU-s viszony kapcsán.

Az első fejezetben láthattuk, hogy Afrika fontos gazdasági szerepet töltött be az európai gyarmatosítók életében mint nyersanyagforrás és felvevőpiac, így az anyaországok arra törekedtek, hogy e kapcsolatok a kontinens államainak a politikai függetlenedése után is fennmaradjanak. Az afrikai országok gazdasági jelentőségét mutatja, hogy a volt gyarmatokkal tartandó viszony mikéntjéről szupranacionális szinten, már az EU megalakulása idején rendelkeztek a nyugati hatalmak (Tóth, 2007).

Az 1957-ben aláírt római szerződés kimondta, hogy „a Belgiummal, Franciaországgal, Olaszországgal, Hollandiával [és az akkor még nem tag Nagy-Britanniával] különleges kapcsolatban lévő országoknak és területeknek” lehetőségük van társulni az EGK-val. „A társulás célja, hogy elősegítse a gazdasági és társadalmi fejlődést ezekben az országokban és területeken, valamint hogy szoros gazdasági kapcsolatot teremtsen köztük és a Közösség tagállamai között” (*EUR-Lex*, 1957, 131. cikk).

A szerződés egyúttal létrehozta az együttműködés finanszírozását szolgáló pénzügyi eszközt, az Európai Fejlesztési Alapot (EFA), amely az egykori – illetve akkor még fel nem szabadult – gyarmatok számára nyújt műszaki és pénzügyi segítséget. Az EFA-t az uniós tagállamok tartják fenn anyagilag a hozzájárulásaikkal, de nem tartozik az általános EU-s költségvetés hatálya alá. A működése költségvetési ciklusokra tagolódik, amelyek a felek közti egyezmények időszakaihoz igazodnak (Tóth, 2007).

1. táblázat
Az Európai Fejlesztési Alap költségvetési ciklusai

	Időszak	Hatályos megállapodás	Költségvetés (millió €)
1. ciklus	1959–1964	-	569*
2. ciklus	1964–1970	Yaoundé I.	730*
3. ciklus	1970–1975	Yaoundé II.	887*
4. ciklus	1975–1980	Lomé I.	3.053*
5. ciklus	1980–1985	Lomé II.	4.207*
6. ciklus	1985–1990	Lomé III.	7.882*
7. ciklus	1990–1995	Lomé IV.	11.583*
8. ciklus	1995–2000	Lomé IV. felülvizsgált	13.151*
9. ciklus	2000–2007	Cotonou	13.500
10. ciklus	2008–2013	Cotonou felülvizsgált I.	22.682
11. ciklus	2014–2020	Cotonou felülvizsgált II.	30.506

Az adatok forrása: *EUR-Lex*, 2014; * *EUR-Lex*, 2013.

A kapcsolatrendszer következő lépcsőfokát a yaoundéi egyezmények jelentették (1964–1969 és 1969–1975), amelyeket az EGK 6 alapítója és 18 AASM-ország³ írta alá (Kis, 2018). E kereskedelmi és pénzügyi segítségnyújtást szabályozó megállapodások – amelyek kialakításába az afrikai félnek nem volt beleszólása (Kis, 2018) – a gyakorlatban kereskedelmi liberalizációt jelentettek. Azaz az AASM-országok termékei kedvezményes feltételekkel juthattak a közös európai piacra, ha cserébe a kereskedelmi korlátaikat lebontották – vagyis eltörölték a vámtarifaikat – az európai termékek elől (Brown, 2002). Ezzel párhuzamosan megnöttek az egykori gyarmatok számára folyósított EFA-források (*EUR-Lex*, 2014).

3 *Associated African States and Madagascar* [Társult Afrikai Államok és Madagaszkár].

A szabadkereskedelmi megállapodásokat élesen bírálta többek között Jack Woddis brit marxista író, aki szerint az egyenlőtlen kereskedelmi minták e kontextusában a Nyugat „fejlesztési” beavatkozásainak a tényleges célja a gazdasági *status quo* fenntartása (Woddis, 1967). A kereskedelmi liberalizáció által a gazdasági aszimmetria fennmaradására figyelmeztetett a korábban idézett Touré (1962) is.

A védővámoknak az európai termékekre vonatkozó eltörlése ugyanis jelentős mértékben kiszolgáltatta az afrikai gazdaságokat az egykori gyarmatosítóknak. A vámtarifák leépítése egyrészt bevételkiesést jelentett az adott országok központi költségvetése számára, amelyből az olyan szociális ellátásokat finanszírozták, mint az oktatás vagy az egészségügy (Langan, 2018). Másrészt az európai késztermékek vásárlása aláástta az afrikai feldolgozóipar fejlődését, és konzerválták Afrika nyersanyagforrásként játszott szerepét. A mindezekből származó gazdasági veszteségeket pedig nem kompenzálták az egyre növekvő EFA-források sem.

Az EU–Afrika-kapcsolatok történetének következő szakasza a loméi konvenciók időszaka volt. Loméban négy plusz egy megállapodást írtak alá 1975 és 2000 között (EUR-Lex, 2014). A yaoundéi egyezményekhez képest ezek a konvenciók kiegyenlítettebb partnerségre törekedtek az aláíró EU-tagállamok és az ACP-országok (*African, Caribbean and Pacific Countries*) között. A szerződések értelmében az utóbbiaknak az európai közös piacra irányuló ipari és mezőgazdasági termékei zöme elől eltörölték a vámokat (Joó, 2007), és a reciprocitás nem volt kötelező, vagyis az ACP-államok meghagyhatták a vámtarifáikat (Langan, 2018). E szerződések az EFA-források összegét is meghatározták – amely az évek során folyamatosan nőtt (Joó, 2007).

Az ACP-országok iparosításának elősegítése érdekében a loméi konvenciók több új eszközt is létrehoztak. Ilyen volt például a STABEX (*System for the Stabilisation of Export Earning*, az exportbevételek stabilizálását szolgáló rendszer) és a SYSMIN (*System for the Stabilisation of Mineral Earnings*, az ásványkincsbevételek stabilitását szolgáló rendszer), amelyek a nyersanyagok világpiaci áringadozásának a kompenzálását szolgáló pénzügyi eszközök voltak. (Ezeket a cotonoui partnerségi megállapodás értelmében 2002 őszétől a regionális gazdasági társulási egyezmény váltotta fel [Benkes, 2007], illetve a feldolgozóipari fejlesztések tudásbázisának a megalapozását célzó CDI [*Centre for Development of Industry*, Iparfejlesztési Központ] és a CTA [*Centre for Technical Support of Agriculture*, Mezőgazdasági Technikai Támogató Központ] [Langan, 2018].)

Ám a gyakorlatban a loméi konvenciók elképzeléseinek épp az ellenkezője valósult meg. Ugyanis az 1970-es és 1980-as évekre a fejlődő világ jelentős részét érintő adósságválság alakult ki, amelyre megoldási javaslatként született meg a washingtoni konszenzus. Ez a nemzetközi segélyezés szempontjából meghatározó három washingtoni székhelyű szervezet (IMF, Világbank és az USA pénzügyminisztériuma) álláspontját tükröző gazdaságpolitikai ajánlás volt (Paragi, Szent-Iványi és Vári, 2007, 238. o.), amely

az afrikai országoknak folyósított segélyeket szigorú alkalmazkodási programhoz kötötte (Balázs, 2008). Ennek értelmében a bajba jutott államok akkor kaphattak pénzügyi segítséget – beleértve az EFA-forrásokat is – a donorközöségtől, ha végrehajtották a számukra előírt szabadpiaci lépéseket, amely többek között a különböző szektorokban történő privatizálást, az FDI és a vámok tekintetében liberalizálást, valamint (pl. a minimálbérek esetében) deregulációt jelentett (Langan, 2018). Ezek voltak az úgynevezett „strukturális alkalmazkodási programok” (*Structural Adjustment Programs, SAPs*), amelyek – általában a helyi társadalmi-gazdasági-politikai kontextus megfelelő ismerete és figyelembevétele nélkül – univerzális gazdaságpolitikai „megoldásokra” kötelezték a recipiens országokat (Tarrósy, 2006).

A beavatkozásoknak óriási szociális áruk voltak: az afrikai országokban az állami szerepvállalás minimalizálásának hatására gyakran összeomlott az egészségügyi és az oktatási rendszer, valamint még a képzettek körében is magas munkanélküliség alakult ki (De Waal, 1997), és az egyenlőtlen kereskedelmi viszonyok következtében a kontinens alávétett gazdasági szerepe továbbra is fennmaradt. Az így kialakult helyzet súlyosságát jól jelzi, hogy „a programot [SAP], s a mögötte álló szervezeteket sokan Afrika gondjainak egyik fő felelősévé teszik” (Búr, 2005, 3. o.).

Az ezredfordulótól napjainkig tartó szakaszt a 2000. június 23-án Beninben aláírt cotonoui partnerségi megállapodás (2000–2020) szabályozza (Kis, 2018), amely explicit visszatérést jelent a szabadpiaci elemekhez, a kereskedelmi liberalizációhoz. Az EU 15 tagállama és 79 ACP- (közülük 48 szubszaharai) ország által aláírt megállapodás tehát továbbra is kedvező piacra jutási feltételeket biztosít az ACP-államok termékei számára, ám tőlük is elvárja a vámtarifák leépítését (*EUR-Lex*, 2000). Ez aggodalmat váltott ki az afrikai partnerek körében (Langan, 2018).

Mindezek fényében alapvetően elmondható, hogy Afrika és az Európai Unió intézményi kapcsolatának kb. hat évtizedes története az afrikai fél által számára nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket. Az évtizedek során egyedül a narratíva árnyalódott némiképp, a gazdaságpolitikai realitás mindvégig ugyanaz maradt: a szabadkereskedelem révén Afrika koloniális szerepkörének fennmaradása, ami gátolja a tényleges gazdasági – s ezzel együtt a társadalmi – fejlődését.

Ugyanakkor Mark Langan (2018) arra a történelmi ellentmondásra is felhívja a figyelmet, hogy a mai fejlett gazdaságok – így az EU tagállamai is – úgy tudták elérni a jelenlegi prosperitásukat, hogy protekcionista kereskedelempolitikát folytattak. Afrikát pedig pontosan ettől az eszköztől fosztják meg, miközben deklarált céljuk a kontinens megsegítése, felzárkóztatása.

A következő fejezetben azt vizsgáljuk meg, hogy a két térség közötti kereskedelmi kapcsolat az említett megállapodások következtében hogy néz ki napjaink gyakorlatában.

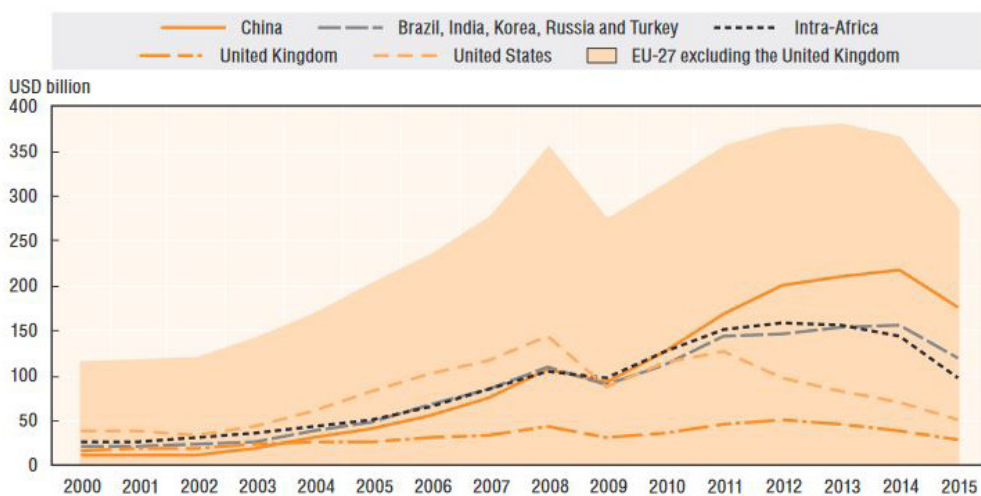
Az EU–afrikai kapcsolatok a kereskedelem tükrében

Az ezredforduló utáni kereskedelmi forgalom összértéke alapján kijelenthető, hogy Afrika legjelentősebb kereskedelmi partnere az Európai Unió (1. ábra). 2007-ben a két térség közötti árucseré összértéke meghaladta a 400 milliárd dollárt, ám a gazdasági válság jelentős visszaesést okozott. A recesszió következtében ugyanis csökkent az afrikai termékek iránti kereslet, így a forgalom értéke majdnem 100 milliárd dollárral esett vissza. 2008–2009 után egy mérsékelt növekedés következett be, de csak 2011-re sikerült a válság előtti értékeket visszaállítani, amely viszont 2012-ben – a korábbi csúcstérteket meghaladva – közel 430 milliárd dollárra emelkedett (African Development Bank, OECD Development Centre és UNDP, 2016, 79. o.). A 2008-as válsághoz hasonló mértékű visszaesés 2014–2015-ben történt ismét – az olaj világsági árának zuhanása miatt –, ám az EU még így is jócskán kimagaslik Afrika kereskedelmi partnereinek a mezőnyéből. 2017-ben a kereskedelmi forgalmuk összértéke újra 300 milliárd dollár felett volt (Eurostat, 2018).

1. ábra

Afrika külső kereskedelmi forgalmának összértéke (2000–2015, milliárd USD)⁴

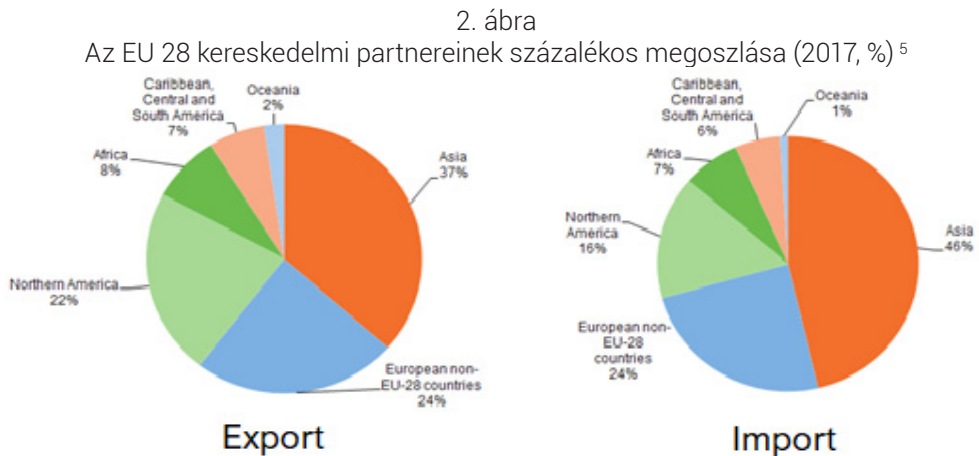
Figure 3.10. Africa's total trade flows with selected partners and intra-African, 2000-15

source: Adapted from UN COMTRADE data, <http://wits.worldbank.org/wits/>.

4 Forrás: African Development Bank, OECD Development Centre és UNDP, 2017, 86. o.

Ugyanakkor, ha a kereskedelmi kapcsolatokat az EU oldaláról vizsgáljuk, megállapítható, hogy Afrika szerepe közel sem ennyire jelentős: az Európai Unió tagállamainak mind az exportjából, mind az importjából kevesebb mint 10 százalékkal részesedik. Az előbbi esetében ez 8, az utóbbiban pedig 7 százaléket jelentett 2017-ben (Eurostat, 2019). Ezzel szemben az EU-nak az Ázsiával vagy az Unión kívüli európai államokkal folytatott kereskedelme sokkal meghatározóbb (2. ábra).

A kereskedelmi forgalom értékei mellett fontos megvizsgálni a termékösszetételt is, amellyel kapcsolatosan alapvetően az mondható el, hogy míg az afrikai államok zömmel nyersanyagokat és mezőgazdasági termékeket exportálnak, addig Európából elsősorban késztermékek érkeznek a kontinensre. Az *International Trade Centre* (2019) szerint tavaly Afrika teljes kivitelének 40 százalékát az „ásványi tüzelőanyagok, ásványi olajok és desztillációs termékek”, vagyis praktikusán a földgáz, valamint a kőolaj és kőolajszármazékok tették ki. A második helyen az élelmiszeripari termékek és az élő állatok álltak, 13 százalékos részesedéssel, míg a képzeletbeli dobogó harmadik foka az ércéké volt (5%). A kiviteli termékstruktúra az elmúlt két évtized során nem sokat változott, ugyanis az ezredfordulón a felsorolt termékcsoportok ugyanilyen sorrendet képeztek, alig eltérő részesedéssel (44, 20 és 9,3%).

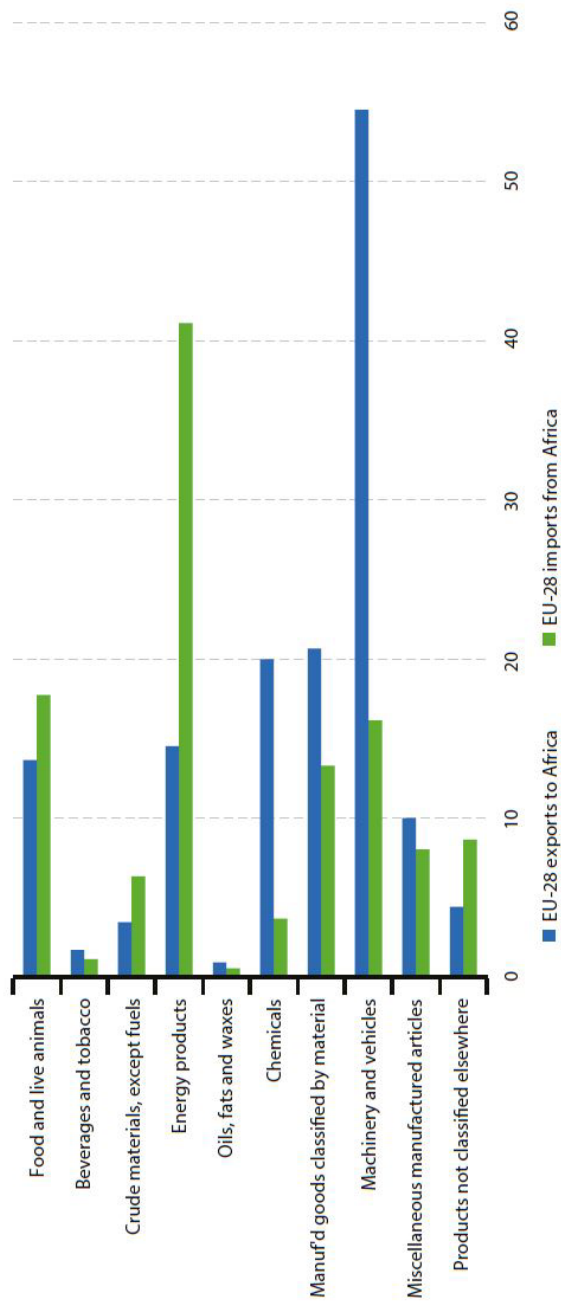
Igen hasonló kép rajzolódik ki, ha Afrikának az EU 28 ⁶ tagállamába irányuló kivitelét vizsgáljuk (Eurostat és AU Commission Statistics Division, 2018, 19. o.): a legjelentősebb részesedéssel az energiahordozók bírnak (35,3%) – ezzel Oroszország után a második legjelentősebb kőolajforrás az EU számára. A második helyen az élelmiszerek és az élő állatok (15,2%), a harmadikon pedig a gépek és közlekedési eszközök (13,8%) állnak (3. ábra).

⁵ Forrás: Eurostat, 2019.

⁶ A statisztikai adatfelvételkor még az Egyesült Királyság is része volt az EU-nak.

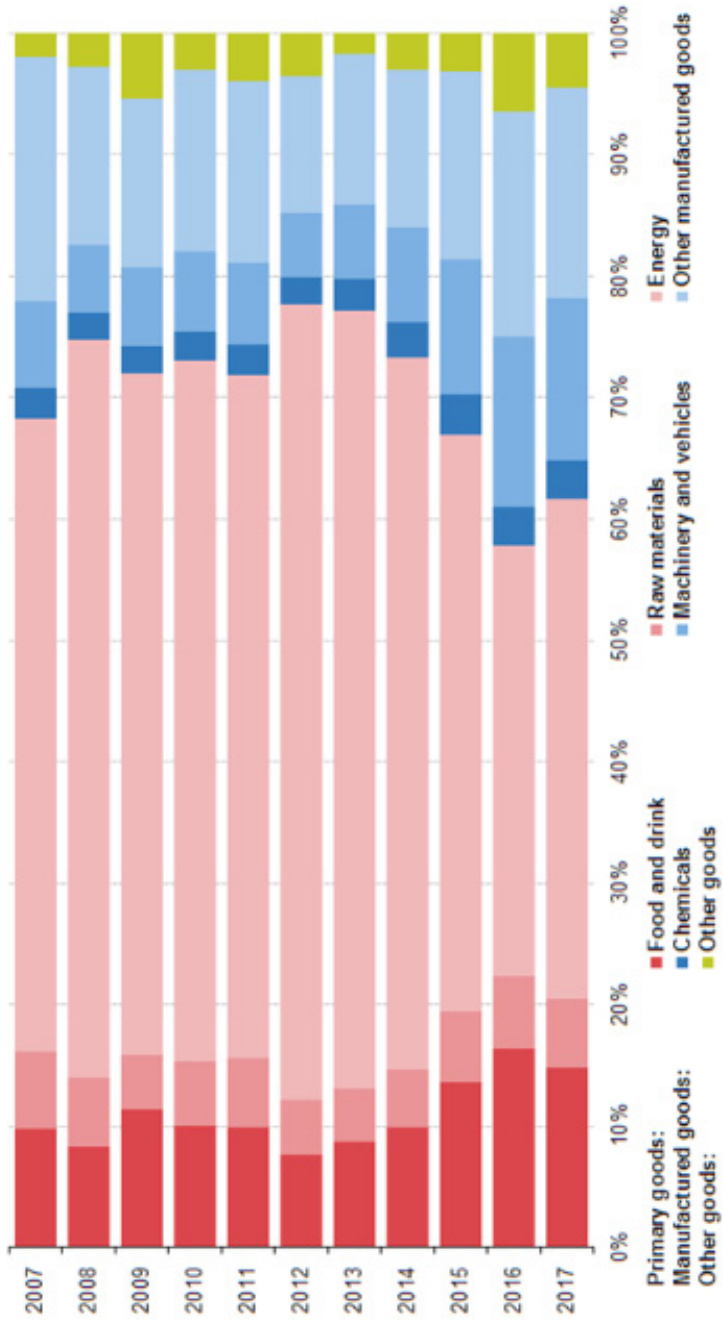
3. ábra
Az afrikai–európai kereskedelem termékmegoszlása (2016, milliárd EUR)

Source: Eurostat (online data code: DS-018995)

Forrás: Eurostat és AU Commission Statistics Division, 19. o.

4. ábra
 Afrikának az EU 28 államába irányuló exportja termékcsoportonként (2017, az export értékének százalékában)

Forrás: Eurostat, 2020.

Ha egy évtizedes időtávban vizsgálódunk (4. ábra), az állapítható meg, hogy 2007 és 2017 között – az elsődleges termékkivitel dominanciája mellett – néhány százalékponttal javult a késztermékek részesedése, ám ez az arányokon alapvetően nem változtat.

A kereskedelmi kapcsolatok másik oldalán viszont (Eurostat és AU Commission Statistics Division, 2018, 19. o.) Európa a legnagyobb arányban (37,9%) gépeket és közlekedési eszközöket exportál Afrikába. Ezenkívül jelentős a késztermékek (14,4%) és a kemikáliák részesedése (13,5%) is (3. ábra).

Mindezeket figyelembe véve elmondható, hogy Afrikának az Európa számára a gyarmatosítással létrejött gazdasági szerepe a dekolonizáció után közel fél évszázaddal ugyanaz. A kontinens e gazdasági alávetettsége alapvetően akadályoz bármiféle jelentősebb gazdasági, annak révén pedig társadalmi fejlődést, és így a lakosság életszínvonalának javulását. Vagyis az EU–afrikai kapcsolatok tekintetében a neokolonizációra jellemző gazdasági aszimmetriáról, Afrika gazdasági alávetettségéről beszélhetünk.

Izgalmas és fontos kérdés – amely akár egy későbbi kutatás témáját is alkothatja –, hogy vajon a két kontinens kapcsolata hogyan alakul a jövőben. Az Európai Unió és az Afrikai Unió következő csúcstalálkozóján – amelyet a Covid–19-világjárvány miatt 2021-re halasztottak – az EU új Afrika-stratégiáját fogják tárgyalni a felek, amelynek alapját az Európai Bizottság által a tavasszal beterjesztett, *Toward a Comprehensive Strategy with Africa* [Egy átfogó Afrika-stratégia felé] című dokumentum képezi (EU Commission, 2020). Ebben az európai fél öt témakör mentén javasolja a kapcsolatok erősítését: zöld átmenet és az energiához való hozzáférés; digitális transzformáció; fenntartható növekedés és munkahelyek; béke és kormányzás; valamint migráció és mobilitás. Az Európai Unió részéről megfogalmazott narratíva most is a kölcsönös előnyöket, a felek egyenrangúságát hangsúlyozza (Robinet, 2020). Kérdés azonban, hogy ebből mennyi fog megvalósulni a gyakorlatban.

Konklúzió

A tanulmány a gyarmatosítás Afrikára gyakorolt gazdasági következményeiből kiindulva arra kereste a választ, hogy az EU–afrikai kapcsolatok esetében a két fél közötti kereskedelem alapján még ma is fennáll-e a neokolonizációra jellemző gazdasági aszimmetria.

Kwame Nkrumah definíciója alapján neokolonizáció alatt azt a helyzetet értjük, amikor egy *de jure* független állam gazdaságára egy – vagy több – külső szereplő olyan mértékű hatást gyakorol, hogy az *de facto* nem képes szuverén politikai entitásként funkcionálni, mert a nemzetgazdaság vezetői nem a saját lakosságuk, hanem a külső szereplő(k) gazdasági érdekei mentén kormányoznak. A neokolonizáció következményeként így a gyarmatosítás idejéhez hasonló gazdasági aszimmetria jön létre, vagy marad fenn a dekolonizáció után is.

A vizsgálat eredménye alapján kijelenthető, hogy a mai EU–afrikai kapcsolatok alapvetően a déli kontinensnek a gyarmatosítással létrehozott gazdasági szerepkörének továbbélésével, annak fennmaradásával járnak. Afrika elsődlegesen nyersanyagokat (energiahordozókat, nemesfémeket, mezőgazdasági terményeket) exportál Európába, míg a behozatalát a késztermékek, fogyasztási cikkek dominálják. Ez a helyzet megakadályozza az afrikai feldolgozóipar kialakulását, megerősödését, a kontinenst kiszolgáltatja a nyersanyagok világgpiaci áringadozásának, és hosszú távon konzerválja a gazdasági lemaradását a fejlettebb térségekhez képest, mivel a feldolgozás során keletkezett haszon nem Afrikában realizálódik, hanem az ott élőknek kell megfizetniük – a fejlettebb gazdaságokból érkező késztermékek importja során. Ez a gazdasági alávetettség pedig gátat jelent bármiféle jelentősebb gazdasági és az azzal járó társadalmi fejlődésnek.

Mindezek alapján a tanulmány elején felvetett hipotézis igazoltnak tekinthető. Ám fontos megjegyezni a vizsgálat korlátozott voltát. Ez ugyanis nem alkalmas arra, hogy meg lehessen állapítani a neokolonizáció tényleges fennállásának a tényét. Ahhoz ugyanis a neokolonizáció eszközeinek – például a nemzetközi segélyeknek és tőkeberuházásoknak – a működését kellene megvizsgálni az egyes országok relációjában. E tanulmány azonban megalapozta az ilyen irányú további kutatásokat, ugyanis bizonyította, hogy Afrika külső szereplőkkel való kapcsolatainak tekintetében a neokolonizációt mint értelmezési keretet nem lehet elvetni.

Irodalomjegyzék

- African Development Bank, OECD Development Centre és UNDP (2015). African Economic Outlook 2015. *AFDB*. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/AEO2015_EN.pdf.
- African Development Bank, OECD Development Centre és UNDP (2016). African Economic Outlook 2016. *AFDB*. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/AEO_2016_Report_Full_English.pdf.
- African Development Bank, OECD Development Centre és UNDP (2017). African Economic Outlook 2017. *AFDB*. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. https://www.afdb.org/fileadmin/uploads/afdb/Documents/Publications/AEO_2017_Report_Full_English.pdf.
- Amin, Samir (1972). Underdevelopment and Dependence in Black Africa: Historical Origin. *Journal of Peace Research*, 9, 105–119.
- Asante, Samuel K. B. (1991). *African Development: Adebayo Adedeji's Alternative Strategies*. London: Hans Zell Publisher.
- Balázs Judit (2008). Az Európai Unió Afrika-politikája és Magyarország szerepe. *Afrika Tanulmányok*, 2(4), 87–94.
- Bauer, Peter (1961). *Indian Economic Policy and Development*. New York, NY: Frederick A. Praeger.
- Bauer, Peter (1976). *Dissent of Development*. Cambridge, MA: Harvard University Press.

- Benkes Mihály (2007). Euro-afrikai kapcsolatok napjainkban. *Külpolitika, biztonságpolitika, Magyarország (tanulmányok)*. Budapest: Manfred Wörner Alapítvány - Kreatéka Kiadó.
- Brown, William (2002). *The European Union and Africa: The Restructuring of North-South Relations*. London: I.B. Tauris & Co.
- Búr Gábor (2005). Miért szegény Afrika? *A Hét*, 3(35).
- Christian Aid (2005). *The Damage Done: Aid, Death and Dogma*. London: Christian Aid.
- Czirják Ráhel (2017). Az afrikai vasútfejlesztés kilátásai a kínai szerepvállalás fényében. *PAGEO*. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. http://www.geopolitika.hu/hu/2017/03/10/az-afrikai-vasutfejleszt-es-kilatasai-a-kinai-szerepvallalas-fenyeben/#_ednref2.
- De Waal, Alex (1997). Democratizing the Aid Encounter in Africa. *Internationnal Affairs*, 73(4), 623–639.
- Encyclopedia Britannica* (2020). Frantz Fanon. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. <https://www.britannica.com/biography/Frantz-Fanon>.
- EU Commission (2020). Toward a Comprehensive Strategy with Africa. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. https://ec.europa.eu/international-partnerships/system/files/communication-eu-africa-strategy-join-2020-4-final_en.pdf.
- EUR-Lex (1957). Trattato di Roma (CEE). A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/IT/TXT/PDF/?uri=CELEX:11957E/TXT&from=HU>.
- EUR-Lex (2000). Partnership Agreement 2000/483/EC – Between ACP Countries and the EU. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=uriserv:r12101>.
- EUR-Lex (2013). International Agreement. 11th EDF. A letöltés ideje: 2020. november 10. [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42013A0806\(01\)&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:42013A0806(01)&from=EN).
- EUR-Lex (2014). Európai Fejlesztési Alap (EFA). A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/HU/TXT/?uri=URISERV%3Ar12102>
- Eurostat (2018). Africa–EU – Key Statistical Indicators. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8999516/KS-FQ-17-001-EN-N.pdf/6d38be9b-60de-44f5-aeed-dfb767e500f2>.
- Eurostat (2019). EU-28 International Trade by Partner Region, Value, 2017 (%). A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. [https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:EU-28_international_trade_by_partner_region_value_2017_\(%25\).png](https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=File:EU-28_international_trade_by_partner_region_value_2017_(%25).png).
- Eurostat (2020). Africa–EU – International Trade in Goods Statistics. A letöltés ideje: 2021. január 21. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Africa-EU_-_international_trade_in_goods_statistics#Africa.E2.80.99s_main_trade_in_goods_partner_is_the_EU.
- Eurostat és AU Commission Statistics Division (2018). The European Union and the African Union – A Statistical Portrait. *European Commission*. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. <https://ec.europa.eu/eurostat/documents/3217494/8999516/KS-FQ-17-001-EN-N.pdf/6d38be9b-60de-44f5-aeed-dfb767e500f2>.
- Fage, John D. és Tordoff, William (2004). *Afrika története*. Budapest: Osiris.
- Fanon, Frantz (1961). *The Wretched of the Earth*. London: Penguin Books.

- Geda, Alemayehu (2002). *Debt Issues in Africa: Thinking Beyond the HIPC Initiative to Solving Structural Problems*. Helsinki: UN WIDER.
- Geda, Alemayehu (2003). The Historical Origin of African Debt Crisis. *Eastern Africa Social Science Research Review*, 19(1), 59–89.
- International Trade Centre (2019). Trade Map – Trade Statistics for International Business Development. A letöltés ideje: 2020. november 10. https://www.trademap.org/Product_SelCountry_TS.aspx?nvpm=1%7c%7c7%7c%7c%7cTOTAL%7c%7c%7c2%7c1%7c1%7c2%7c2%7c1%7c1%7c1%7c1%7c1.
- Joó Zsófia (2007). Rómától Lisszabonig: Az integrált Európa 21. századi Afrika-politikája és előzményei. *Afrika-tanulmányok*, 1(3), 17–25. http://www.afrikatanulmanyok.hu/application/essay/422_1.pdf.
- Kende, István (szerk.) (1973). *Fejlődő országok lexikona*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Kis Katalin (2018). Az Európai Unió kereskedelempolitikája a kelet- és dél-afrikai régióban – A Kelet-afrikai Közösség (EAC) és a Dél-afrikai Fejlesztési Közösség (SADC) példáján. *Európai Tükör*, 21(3), 67–91.
- Konczacki, A.Z. (1977). Portugal's Economic Policy in Africa. In J. M. Konczacki (szerk.), *An Economic History of Tropical Africa. Vol II: The Colonial Period (70–87. o.)*.
- Langan, Mark (2018). *Neo-Colonialism and the Poverty of 'Development' in Africa*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Leys, Colin (1996). *The Rise and Fall of Development Theory*. London: James Currey.
- Munro, J. Forbes (1976). *Africa and the International Economy, 1800–1960*. London: J.M. Dent & Sons.
- Nkrumah, Kwame (1963). *Africa Must Unite*. London: Heineman.
- Nkrumah, Kwame (1965). *Neo-Colonialism: The Last Stage of Imperialism*. London: Thomas Nelson & Sons.
- Nyerere, Julius K. (1978): *Crusade for Liberation*. Oxford University Press.
- Paragi Beáta, Szent-Iványi Balázs és Vári Sára (2007). *Nemzetközi fejlesztési segélyezés tankönyv*. Budapest: TeTT Consult Kft.
- Pásztor Szabolcs (2019). Gondolatok a fejlesztési segélyek negatív hatásairól P. T. Bauer szellemi örökségének tükrében. *Közgazdasági Szemle*, 66, 1093–1120.
- Robinet, Benjamin (2020). EU–Africa Relations: A Strategy for the Whole Union? *The New Federalist*. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. <https://www.thenewfederalist.eu/eu-africa-relations-a-strategy-for-the-whole-union?lang=fr>.
- Rodney, Walter (1972). *How Europe Underdeveloped Africa*. London: Bogle L'Ouverture Publishing.
- Sartre, Jean-Paul (1964). *Colonialism and Neocolonialism*. London: Routledge.
- Tarrósy István (2006). A globális világrend és az Észak–Dél-kontextus. *Politikatudományi Szemle*, 15(2–3), 169–188.
- Tarrósy István (2013). Afrikai perspektívák egy új világrendben. In Grünhut Zoltán és Vörös Zoltán (szerk.), *Az átalakuló világrend küszöbén*. Pécs: Publikon.
- The Economist* (2019). The New Scramble for Africa. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. <https://www.economist.com/leaders/2019/03/07/the-new-scramble-for-africa>.
- Tóth Norbert (2007). Óriások szövetsége: Az Afrikai Unió és az Európai Unió kapcsolatrendszere, különös tekintettel a biztonságpolitikai kérdésekre. *Afrika-tanulmányok*, 1(3), 6–15.

- Touré, Sékou (1962). Africa's Future and the World. *Foreign Affairs*, 41, 141–151.
- UIC (2017). International Union of Railways: A New Lease of Life for African Rail – Destination 2040. A letöltés ideje: 2020. szeptember 18. https://uic.org/africa/squelettes/AFRICA_Strategic_Vision.pdf.
- Vörös Zoltán (2010). Segíti-e a fenntartható fejlődést Kína afrikai szerepvállalása? In Tarrósy István (szerk.), *Fenntartható Afrika*. Pécs: Publikon (105–150. o.).
- Woddis, Jack (1967). *An Introduction to Neo-Colonialism*. London: Lawrence and Wishart.